

II. Szabadka gyásznapijai

Dr. Bogner István

Meddig tartanak a gyásznapiok?

Dr. Mészáros Zoltán előző két tanulmánya megismerteti a tisztelt olvasót Szabadka történetével – úgy emberközelből. Mi szabadkaiak, visszagondolunk elődeinkre és gondolhatjuk: Istenem, milyen szépen élhettek ők ebben a városban és milyen szép és sikeres jövő várhatott volna erre a városra, ha nem jön az I., majd a II. Világháború, ha nem következik be Trianon, amit a város lakói különböző szemszögből és ebből kifolyólag különböző érzelmekkel éltek meg (cf. 1.1).

De a történelemben nincs az, hogy „*Mi lett volna ha ...*”³⁹

A II. Világháború alakulása megpecsételte Szabadka sorsát is (cf. 1.2) és sajnos akkor már előrevetíthető volt a Szabadka városa, a szép Szabad Királyi Város legsötétebb gyásznapijainak a bekövetkezése. Ezek napokkal foglalkozik, pontosabban ezeket írja le Mészáros Sándor a *Holttá nyilvánítva* c. könyvében (Budapest, Hatodik Síp Alapítvány 1995).

Következzék egy idézet ebből a könyvből:

„E bevezető után térjünk rá, mi is történt Szabadkán és környékén ezekben a tragikus hetekben. Mindjárt felvetjük a kérdést, „bűnös város” volt-e Szabadka, s mi volt az oka a tömeges szabadkai megtorlásnak. Nos, először is a háborús bűnökét kivizsgáló bizottság adatait sorakoztatnám fel. Ebben a lajstromban 41 szabadkai és Szabadka környéki polgári személy nevét találtuk meg. Voltak közöttük hajdújárasiak, palicsiak, néhányan az úgynevezett Sándor településről, egy pedig Nagyfényről. A bűnösségük fő okát nem tüntették fel, a feljelentési ívek adatai is legtöbb esetben meglehetősen homályosak. Csak három helyen találtunk bejegyzést, hogy az illető 1941 áprilisában nemzetőr volt. Vannak olyan bejegyzések is, hogy a név viselője elmenekült, az egyiknél pedig azt tüntették fel, hogy a 8. Vajdasági Brigád katonája. A bejegyzettek túlnyomó többsége magyar, volt közöttük azonban egy német, a többieknél pedig bejegyezték, hogy „elmagyarosodott bunyevác”.⁵⁴ E maroknyi csoport

³⁹ Ismert az a mondás, hogy a történelmet mindig a győztes írja, erre mondta Pavo Živković professzor (még egyetemista éveimből ismert jó barátom): „Pišta, nitko ne piše tačno povijest niti pobjednik, niti poraženi, nama povijstničarima je zadatak da pokušamo da otkrijemo istinu ...” [= Pista, senki sem írja a történelmet pontosan sem a győztes, sem a vesztes, nekünk történészeknek a feladata az, hogy megpróbáljuk feltárni az igazságot.]

feltételezett bűneit kellett megtorolni? Ha ezt a számot figyelembe vesszük, megérthetjük, miért érkeztek be gyéren a feljelentések az első napokban a Szabadkai Népfelszabadító Bizottság háborús bűnöket kivizsgáló különbizottságához. Ezért a népvédelmi osztály szabadkai csoportja vette a kezébe a további nyomozást.” (Mészáros 1995: 35) [...]

„Az eltűnések időpontja alapján megállapíthatjuk, hogy a megtorlás Szabadkán 1944 októberének utolsó napjaiban kezdődött, és egészen december elejéig tartott, amikor azután itt is leállították a tömeges vérengzéseket. Az áldozatokat a Zentai úti temetőben hantolták el.” (o.c. 36.)

A megtorlások kezdete valójában a szerző megállapítása szerint október utolsó napjaiban kezdődhetett, de hozzám bejelentés érkezett, hogy már 1944. október 01-én kivégezték Dr. Komoróczy Iván városi aljegyzőt – tehát már 10 nappal a város „fölszabadulása” előtt.

2014. augusztus 19-én a következő levelet kaptam az áldozat leányától:

„Tisztelt Dr. Bogner István Úr!

Édesapám, Dr. Komoróczy Iván apja neve: Komoróczy Péter. Komoróczy Lászlóról nincs tudomásom.

Eltűnéséről, illetve haláláról annyit tudok, hogy lovas hintón ment valahova, a hintót a partizánok megállították és a kocsist hazaküldték. Édesapámra vérbe fagyva találtak rá 1944. október 31-én, ha emlékeim nem csalnak.

Ezek szerint a halála körülményeiről bővebb információ nem áll rendelkezésre?

Köszönettel,
Komoróczy Edina”

KIVONAT
Extractus

a SZABADKA SZENT OTYOKOL római kat. plébániái egyházban meghaltak anyakönyvéből az ezekben a részben meggyen meggyedik évről.
ex rom. cath. parochialis Ecclesiae Matricula Defunctorum anno millesimo

Halál éve, hava és napja Annus, mensis et dies obitus	A meghaltak — Defuncti (ae)		nemje necnis	Betegség vagy a halál más neme Morbis a quo aliud genus morbis	Elvitt-e a hal- dokok szent- ségével táva? Pulvis promissus Sacerdotis moribundorum?	A temetkezés helye és ideje (év, hó és nap szerint) Locus et dies sepulture (annus, mensis et dies)	A temetési vég- zők neve és hivatala Nomen et officium sepulture	Észrevételek Observationes
	vezetők és keresztneve, társadalmi állása, igazságtétel szülei- nek vagy házasférjének neve, tár- sadalmi állása és vallása nomen et conditio, item eius parentum vel coniugis nomen, conditio et religio	származási és lak- helye (házszám és plébániái) Locus originis et habi- tationis (nr. domus et parochia)						
1944. okt. 1. 20.	úszón új bonyódt Dr. Komoróczy Iván Béla, Annam fiára I. sz. sz. sz.	Endrása (Kecskemén) Szabadka Magyar	1944	1905. A kapott II. sz. sz. sz. 24. évű el- vörös		Szabadka nek gyöny 1944. október 31.	Dr. János János cs. sz. sz. sz.	

Bizonyítom, hogy ezen kivonatot az eredetivel mindenben megegyezik.
Concordat cum originali.

Kelt Szabadka Szent Otyokol 1944. október 5.
Datum

Phocasius Jozsef
Kaplan

Apost. Ordinatio Canon. P. S. 1911. Nr. 505. — Legat. H. Kolozs, DIC. S. 300. Nr.

A bemutatott Hal. AK leellenőriztem a Szabadkai Szent György Plébánián és ott az eredeti anyakönyvben bizonyos eltérések vannak:

a) A kivonat sorszáma 207, az anyakönyvben viszont a 206. sz. áll:

205	nov. 7.	^{mű} Cecelije Rogić pensionar	Pa stat.
206	1944. okt. 1.	Dr. Ivan Časni komoroci Komoroci ^{mű} Adriene Balas gr. podbaljeznik	Č (l ž

Jelenleg a Szt. György plébánia Halotti Anyakönyvében

b) Az elhalálozás dátuma, 1944. október 1., tehát azonos a kivonatban és az anyakönyvben is, a temetés dátuma 1944. október 03-én volt és az temetést Ft. Ijas Antal püspöki megbízott végezte, a halál okául a következő áll: „Elvérés kapott seb miatt.”

	Mije	benčauško groblje 9. nov. 1944.
Iskvarenje u lijevu dšob- venc rane	Mije	Subotica benčauško groblje 3. okt. 1944.

Jelenleg a Szt. György plébánia Halotti Anyakönyvében

A hozzátartozó levelében írja: „Édesapámra vérbe fagyva találtak rá 1944. október 31-én, ha emlékeim nem csalnak.” – Sajnos 70 év távlatából már nehéz pontos dátumokra visszaemlékezni!⁴⁰

⁴⁰ Az említett konkrét eset egyben jól mutat rá azokra a nehézségekre, amelyekkel a Bizottságnak meg kellett küzdenie az adatgyűjtés és a névsor összeállítása kapcsán.

Viszont a katonai igazgatás bevezetése éjszakáján, 1944. október 17-én már elhurcolták dr. Bogner József országgyűlési képviselőt, akit hónapokig fogva tartottak, bántalmazták, majd 1945.04.25-én kivégeztek (cf. 6.3 Mihályi Katalin; Cseres 1991: 228 - 229).

Mészáros Sándor felteszi a kérdést:

„[...] Kik voltak a felelősek a szabadkai vérengzésért, és mennyi lehetett az áldozatok száma?”

A vajdasági vérengzésekről, de a más területeken is lejátszódó tragikus eseményekről a legfelsőbb polgári és katonai vezetésnek kétségtelenül tudomása volt, mert mindezekről a népvédelmi osztály részletesen tájékoztatta Josip Broz Titót. Amikor a háború után először járt Szabadkán, nagy beszédet tartott, s bevezetőként mondott valamit, amit sokan akkor nem értettek meg: „Itt egy kicsit kitakarítottatok. Most folytatni kell a munkát.” Ebből a mondatból is kiviláglik, hogy a legfelsőbb vezetés hozzájárulásával kerülhetett sor a véres tragédiára „az ötödik hadoszloppal való kíméletlen leszámolásra”. Hogy kik voltak a szabadkai vérengzés közvetlen és fő felelősei, és kik a végrehajtói? Ezt is megpróbáljuk felvázolni, bár ebben semmi esetre sem mondhatjuk ki a végső szót. A helybeli szabadkai polgárok közül két embert említnek a visszaemlékezők, akiknek a kezéhez ártatlan emberek tömegének vére tapadt: Gyenisz Bélát és Tumbász Bélát. [...]

A városba bevonuló partizánok közül (feltehetőleg a szabadkai partizánosztag harcosai voltak) három volt gimnáziumi diák is az első városi közigazgatáshoz tartozott. Radak Miloš, Jelić Dušan és Pintér Dezső (apja magyar, anyja bunyevác, de magát bunyevácnak tartotta). A visszaemlékezők az említettek közvetlen bűnösségét hangsúlyozták, különösen Pintér Dezsőét, aki vészbíró és ítéletvégrehajtó is volt. A vérengzések idején, de később is a szabadkai városparancsnokság élén Miloš Tadijan ezredes állt, közvetlen beosztottja pedig egy Jovanović nevű ugyancsak ezredesi rangban lévő személy volt. Az ő közvetlen felelősségük és bűnösségük egyáltalán nem vitatható ...” (o.c. 39).

A szerzőnek (Mészáros Sándor) alkalma volt beszélgetni még élő személyekkel, akik a városban a katonai közigazgatás tagjai voltak, akik igyekeztek saját felelősségüket csökkenteni és a tragédiákat az OZNA41-ra hárították, mert ez a szervezet végezte az emberek elhurcolását, mondta ki a halálos ítéleteket és hajtotta is végre. Szabadkán (Mészáros szerint) 25 tagja volt, mindannyian más vidékről származtak – így egyáltalán nem ismerték a szabadkai körülményeket (l.c.). Ezekre az emberekre a visszaemlékezők csak a tulajdonneveikről emlékeztek: „Miloš, Uroš, Vanja,

⁴¹ OZNA (Odjeljenje za zaštitu naroda), zloglasna komunistička tajna policija [= Népvédelmi osztály, hírhedt kommunista titkosrendőrsége]

(https://www.google.rs/webhp?tab=ww&ei=__vuU-ObB4abyQOQ-YHYBg&ved=0CAcQqS4oBA#q=ozna)

Capo,,. Megemlítésre kerül még Blaško Stražalković neve is, aki kijelenti, hogy őt a tragikus történésekért nem terheli a felelősség, ő „csupán,, a városi rendőrség politikai biztosa volt és saját felelősségére 60 tagú letartóztatott csoportot szabadon engedett, amiért keményen megfédtek. Szerinte az áldozatok száma 300-350 lehetett (o.c. 40-41).

Az OZNA élén Petar Relić Čedo állt, a szervezetnek külön fegyveres ereje volt és bárhol megjelenhettek és kimondhatták és végre is hajthatták a halálos ítéleteket. Szabadkán is szervezett bosszúhadjárat volt. Ezt a „szerepet a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg egyik reguláris egysége vállalta magára, éspedig a 8. Vajdasági Brigád Harmadik Zászlóalja. Ez az egység a felszabadulás után alakult meg, főleg bánáti polgárok jelentkeztek ezekbe az alakulatokba, de voltak köztük nagy számban szabadkaiak is s állítólag magyarok is.” (o.c.40). Ez az adat igazolja, azt, hogy a szabadkaiak aktívan vehettek részt a gyászos listák összeállításában, mert nehéz elképzelni, hogy például egy bánáti önkéntes, honnan tudhatta volna, hogy ki volt az a két kislány, egy Soós nevű vegyeskereskedő lányai, akik népviseletben álltak Horthy kormányzó mellett 1941-ben, amiért később meg kellett halniuk. „Más forrásokból tudjuk, hogy mindkettőjüket megkínózták, s a hóhérok közül többen is megerőszkolták őket.” (o.c. 40.).

Az áldozatok számáról szóló számadatok igencsak eltérőek. „Azok közül az egyik, aki túlélte a letartóztatást és az elhurcolás napjait, és sok mindent látott és hallott, kissé meghökkentő, de egyáltalán nem valószínűtlen adatot közölt, azt állítva, hogy a szabadkai hideg hetekben 2.000 ember tűnt el.” (o.c. 41.)

Mészáros Sándor művében a szabadkai áldozatok száma, beleértve Radonovácot, Palicsot, Ludast, Hajdújárast, Noszárt és Királyhalmát összesen 277. (o.c. 44. – 50.)

A 2003-ban Szabadkán kiadott „Memento”-ban csak Szabadkán (Az imént említett környező helységek nélkül!) az áldozatok száma: 412. (Memento 2003: 35 – 40)

Cseres Tibor felidézve egy hozzátartozóval való beszélgetését, aki megemlíti azt, hogy a bíróságon listák voltak kifüggesztve, amelyen az áldozatok neve szerepelt, mintegy 1000 név, „de a névsor nagyon hiányos volt, a mieink nem szerepeltek benne.” (Cseres 1991: 230.)

Matuska Márton említést tesz egy a „Szent Korona” című újság 1984-ben dr. Rétfalvi Tamás cikkéről, amit dr. Gosztanyi Péter,⁴² berni történésztől kapott. Ebben a cikkben a szerző 750 áldozatról tesz említést. (Matuska 1990: 91)

A fejezetnek a Meddig tartanak Szabadka gyásznapjai címet adtam. Ennek egyik oka az, hogy a hivatalos kutatások még nincsenek lezárva. A másik ok, hogy még

⁴² Dr. Gosztanyi Péterrel (Budapest 1931.12.03. – Bern 1999.03.29.) volt szerencsém személyesen találkozni a Münchener Magyar Intézetben 1965-ben, akkor még ez a téma csak parázs volt a hamu alatt, de amikor megtudta, hogy Szabadkáról jöttem, érdeklődött az akkori 21 évvel azelőtti eseményekről, akkor elmondta nekem azt, amit akkor lehetett tudni, illetve azt, amiről akkor még itthon nem is volt szabad beszélni. Amit ő nagy érdeklődéssel és részvétellel hallgatott.

mindig újabb és újabb (sajnos nem mindig pontosan ellenőrizhető) bejelentések érkeznek.

Továbbá azok a napok is Szabadka gyásznapijai közé tartoznak, amikor berobantják a szabadkai székes bazilika oldalajtóját, avagy a ferencrendiek templomának a főajtóját (az 1990-es években), avagy megvernek magyar fiatalokat, mert magyarul beszélnek, avagy a templom falára cirill betűkkel kiírják: „Убићемо мађаре, [= Megöljük a magyarokat]. A Zentai úti temető 44-es parcellája már 20 éve állandó rongálásoknak van kitéve (cf. 5. Oláh István: Rongálások).

Különösen szomorú gyásznapja Szabadkának az a nap is, amikor 2013. október végén a 44-es parcellából ellopták a több száz kilós „Vergődő madár” bronzból készült szobrát!

Ami viszont az áldozatok bírósági rehabilitálását és az azzal járó kárpótlás kérdését illeti – hisz ezek is kötődnek Szabadka gyásznapijaihoz tanulságos elolvasni a „Zagyvák kálváriája” c. írást a Magyar Szó 2014. július 14-i számában a 20. oldalon.

A hírhedt szabadkai „Sárga ház”

Rudolf Weiss

Verbrechen an den Deutschen in Subotica 1944–1945

Am 6. April 1941 griffen die Einheiten der deutschen Armee Jugoslawien an. Am 17. April kapitulierte die jugoslawische Armee in Belgrad. Der Staat Jugoslawien löste sich auf. Es folgte seine Aufteilung, wobei auch die Vojvodina aufgeteilt wurde. Die Batschka kam zu Ungarn, und die Deutschen aus der Batschka wurden den Ungarndeutschen angegliedert. Die deutsche Volksgruppe in Jugoslawien wurde für die deutschen Armeeeinheiten angeworben. Die Musterung war formal freiwillig, tatsächlich unter Strafandrohung angeordnet. Am 29. November 1943 wurden die sogenannten AVNOJ-Beschlüsse gefasst. Die AVNOJ war ein kommunistisches Scheinparlament unter Titos Regime, das sich aus meist kommunistischen Anhängern zusammensetzte. Die AVNOJ Beschlüsse u.a. besagen:

1. Alle in Jugoslawien lebenden Personen deutscher Volkszugehörigkeit verlieren automatisch die jugoslawische Staatsbürgerschaft und alle bürgerlichen und staatsbürgerlichen Rechte.

2. Der gesamte bewegliche und unbewegliche Besitz aller Personen deutscher Volkszugehörigkeit gilt als vom Staat beschlagnahmt und geht automatisch in dessen Eigentum über.

3. Personen deutscher Volkszugehörigkeit dürfen weder irgendwelche Rechte beanspruchen oder ausüben, noch Gerichte und Institutionen zu ihrem persönlichen oder rechtlichen Schutz anrufen. Dies waren scheingesetzliche Grundlagen für den Völkermord an den Deutschen in Jugoslawien.

Im Oktober 1944 drangen die Kampfseinheiten der Roten Armee in der Vojvodina ein. Am 9. Oktober gab die deutsche Volksgruppenführung in der Batschka, den Aufruf zur Evakuierung der Deutschen aus der Batschka heraus. Von den 173.950 Batschkaer Deutschen konnten 50% evakuiert werden. Zum Zeitpunkt der kommunistischen Machtübernahme von Titos Partisanen befanden sich noch rund 195.000 Deutschen in Jugoslawien. Die kommunistischen Machthaber entzogen nun den Deutschen alle Rechte, enteigneten sie und erklärten sie für vogelfrei und unerwünscht. Die deutsche Bevölkerung wurde als feindliche Minderheit bezeichnet. Darauf folgten Erschießungen, Misshandlungen,

Massenverhaftungen, Lagerinternierungen, Deportation in die Sowjetunion, Ermordungen in den Vernichtungslagern und alle mögliche Maßnahmen zum Völkermord.

Das Deutschtum in Subotica (laut der Volkszählung aus dem Jahr 1931: 2865 Deutsche) wurde auch als innerer Feind betrachtet und dementsprechend behandelt. Viele aus der deutschen Zivilbevölkerung wurden verschleppt und im „gelben Haus“ in Subotica eingesperrt, dort gefoltert und tagelang ohne Verpflegung festgehalten. Eine Gruppe der Deutschen aus Kunbaja, Bácsalmás und Bácsbokod aus Ungarn wie auch aus Tavankut und Bajmok wurde auch in Subotica im Sentaer Friedhof und in der Kaserne in Subotica erschossen. Sie wurden im *Massengrab* hinter dem *Friedhof* und im Massengrab hinter der Kaserne beerdigt.

Die Massenverhaftungen und Terroraktionen dauerten monatelang in Subotica. Durch Erschießungen, Folterungen, Misshandlungen und durch die „Aktion Intelligenz“, von Oktober 1944 bis Juni 1945 in Jugoslawien sind rund 9.500 Deutsche (davon 1040 Frauen und 112 Kinder) umgekommen. Das Hauptziel der „Aktion“, war die Ausrottung der führenden deutschen Männer und Frauen, der politisch Führenden, einflussreicher Personen und Intellektueller: Akademiker, Priester, Lehrer, Ärzte, und bürgerliche, wohlhabende Personen. Diese Massaker war eine gezielte Vernichtung der deutschen Prominenz und der geistigen Elite. Von den 170.000 internierten deutschen Zivilpersonen kamen in den Todeslagern 51.000 um, davon 5.869 Kinder und 28.260 Frauen. Von den in die UdSSR verschleppten 8.000 Frauen und 4.000 Männern sind 2.000 gestorben. Somit sind von den 195.000 Zivilpersonen mindestens 64.000 dem Völkermord zum Opfer gefallen. (Als obere Grenze für alle ermordeten Deutschen gilt die Zahl von 66.601 Zivilpersonen). Die namentliche Erfassung allen ermordeten Deutschen in der Gemeinde Subotica wartet noch auf uns hier in Subotica.

Die Militärverwaltung der Partisanen errichtete vermutlich schon im November 1944 zwei Lager in der Stadt Subotica.

Das eine diente als Durchgangslager für alle, die bei Subotica mit der Eisenbahn, mit Fuhrwerken oder zu Fuß von Ungarn herüber die Grenze kamen. Von Anfang an gleich begann die Ausplünderung der Deutschen und das galt auch für diejenigen, die eine Heimkehr in ihre Heimat versuchten. Am 6. Juni 1945 wurden in Subotica im Bahnhof die jungen Frauen misshandelt und eingesperrt, die sich von ihren Kindern nicht wollten trennen lassen. Diejenigen, die ihr Geld und ihre Wertsachen nicht freiwillig abgegeben hatten, wurden an Ort und Stelle erschossen. Nur am 6. Juni 1945 waren 25 solche Erschießungen, deren Opfer durchwegs Frauen waren. So fanden dabei unter anderen den Tod: die 23 jährige Maria Kirschner aus Hodschag, die 19 jährige Katharina Beuschl aus Wekerle, die 27 jährige Eva Beck aus Ruma, die 18 jährige Katharina Müller

aus Ruma, die 17 jährige Maria Fischer aus Kerndia, die 33 jährige Rosalia Berger aus Pasua. Ab Mitte Juni 1945 mussten die Deutschen ohne Gepäck und zu Fuß Subotica verlassen und die Partisanen trieben sie über die Grenze nach Ungarn. Ab 1946 wurden die heimkehrenden Deutschen an der Grenze bei Subotica von den Partisanen zurückgewiesen. Das Anhaltelager von Subotica wurde ab Anfang 1947 gesperrt, weil keine geflüchteten oder nach Sowjetunion deportierten Deutschen aus Jugoslawien bei Subotica über die Grenze zu kommen versuchten.

Das zweite Lager war das Lager für die Zwangsarbeiter in der Stärkefabrik, die später mit dem Durchgangslager zusammengezogen wurde. Im zentralen Zivil-Lager für die Zwangsarbeiter waren in Subotica zeitweise sogar 4000 Personen. Auch von der Typhusepidemie wurde das Lager heimgesucht. Personen die durch ständigen Arbeitseinsatz arbeitsunfähig geworden waren, wurden ins Lager nach Sekitsch, nach Lager Gakowo und ins Lager Kruschiwl gebracht. Das Lager von Subotica wurde solange gehalten, solange auch nur ein einziger arbeiten konnte. Anfang 1948 wurde das Lager aufgelöst. Es gab ständige Bestrebungen seitens der Bürger anderer Nationalitäten der Stadt Subotica, den deutschen Zwangsarbeitern im nach ihrer Möglichkeit zu helfen. Die nichtdeutsche Bevölkerung hatte die Ausrottung der Deutschen in Subotica nie gebilligt. Den Interventionen angesehenen Personen aller Nationalitäten ist es zu verdanken dass es heute noch Deutsche in Subotica geben.

Es gab im kommunistischen Jugoslawien vom 1944 bis 1948 in der Vojvodina Todeslager, Vernichtungslager und Zwangsarbeitslager für die Deutschen. Die Frauen, Kinder und Greise waren in diesen Lagern nach dem Prinzip der sogenannten Kollektivschuld eingesperrt, gequält und größtenteils umgebracht. Wie konnte man Kinder und Frauen für das damalige nationalsozialistische Verbrechen beschuldigen? Wir alle wissen, dass der II. Weltkrieg am 9. Mai 1945 zu Ende war. Diese Todeslager im kommunistischen Jugoslawien, wie auch das Zwangsarbeitslager in Subotica waren hingegen bis 1948 in Betrieb. Diese Vernichtungs- und Todeslager waren hier jahrzehntelang ein Tabuthema, man durfte darüber nichts sagen, fragen oder nachforschen. Es ist wichtig, die Erinnerung wachzuhalten und die geschichtlichen Tatsachen feststellen. Wir sollen gemeinsam eine Aufklärungsarbeit durchführen, denn nur durch die Klärung dieser schweren Zeit können wir eine Versöhnung herbei führen. Wir haben auch unter den serbischen Historikern Gesprächspartner gefunden, die das Geschehen als Unrecht betrachten. Unrecht bleibt Unrecht, auch nach 70 Jahren, und diese Toten sollen in unserer Erinnerung bleiben! Nur das gegenseitige Verständnis und Verstehen führt zu einer rechten Versöhnung. Den Dialog wollen wir unter dem Motto „Dialog statt Konflikte,“ weiterführen und vertiefen.

A németek ellen elkövetett gaztettek Szabadkán

1944–1945

Összefoglaló

Az 1931. évi népszámlálás adatai szerint Szabadkán 2865 német élt. 1944 őszén a szabadkai németek osztoztak a volt jugoszláv Királyság területen élő több mint félmilliónyi nemzettársuk sorsán. Azt, hogy mi vár az itteni németekre lehetett olvasni az avnoji-határozatokból, amelyeket a jugoszláv kommunisták még 1943-ban hoztak meg. Ezek szerint a németeket kollektív bűnösökként kezelték, megfosztották őket állampolgárságuktól és elkobozták minden ingó és ingatlan vagyoniukat. Miután a fegyveres kommunista alakulatok átvették a hatalmat a városban 1944 őszén, megkezdték a németek letartóztatását. A német polgári lakosságot letartóztatták, a Sárga Ház pincéiben megkínózták és onnan a Zentai úti temető mellé, a már előre kiásott tömegsírokig vitték el őket. Ott belelövöldözték őket a tömegsírokba. A Palicsi úton fekvő kaszárnyában és a vasútállomás területén is történtek gaztettek a német civil lakosság ellen. Szabadkán kettő tábor is működött, amelyekben a németeket tartották fogva. Egyik tábor a német történetírás, mint átmeneti gyűjtőtábor ismer. Ide zárták be azokat a németeket, akik vonatokkal vagy szekerekkel külföldről jöttek vissza Jugoszláviába. A másik tábor, mint kényszermunkatábor a volt keményítő gyárban működött. Több mint 4000 fogoly volt itt két évig fogva tartva. Sokan meghaltak a tífuszjárványok miatt, vagy a napi zaklatásoktól és a kegyetlen munkaviszonyok következményeként. Az 1944-1945 között elkövetett gaztettekkel a német polgári lakosság ellen végre szembe kell nézni és tudományos alapokon fel kell dolgozni a városunk történelmének e tragikus fejezetét. A gaztett 70 év után is gaztett marad és el kell ítélni. Csak a gaztettek egyértelmű megnevezése és elítélése vezethet az igazi és őszinte megbékélés felé.

Zločini nad Nemcima u Subotici 1944–1945

Rezime

Po popisu stanovništva iz 1931. godine u Subotici je živelo 2865 Nemaca. U jesen 1944. godine Nemci Subotice su podelili tragičnu sudbinu više od pola miliona svojih sunarodnika na teritoriji tadašnje Jugoslavije. Šta ih je čekalo, moglo se jasno videti iz avnojevskih odluka iz godine 1943. kada su komunisti na svom zasedanju doneli odluku da se nemačkom stanovništvu u Jugoslaviji posle rata oduzmu sva građanska prava i konfiskuje sva pokretna i nepokretna imovina. Nakon preuzimanja vlasti od strane komunističkih oružanih jedinica u Subotici u oktobru 1944. godine, došlo je do hapšenja, zatvaranja, mučenja i ubijanja Nemaca u Subotici. Mesta stradanja u Subotici su bila: Žuta kuća na uglu Štrosmajerove ulice i Beogradskog puta, kasarna na putu prema Paliću kao i železnička stanica u Subotici. Nakon zlostavljanja u Žutoj kući uhapšeni su odvođeni na unapred pripremljene masovne grobnice kod Senčanskog groblja gde su ubijani i pokopavani. U Subotici su radila i dva logora za civilno stanovništvo nemačkog porekla. Prvi je bio prihvatni logor za Nemce koji su se železničkim kompozicijama ili zaprežnim kolima vraćali iz pravca Mađarske u zemlju. Drugi logor je bio logor za prisilni rad Nemaca u subotičkoj fabrici štirke, u narodu poznatijoj kao Štirkara. Logor je ukupno za dve godine imao oko 4000 zatvorenika gde su mnogi stradali od tifusa, zlostavljanja i napornog iscrpljujućeg rada. Sa ovim zločinima počinjenim 1944. i 1945. u Subotici nad nemačkim civilnim stanovništvom se treba suočiti i potpuno ih obraditi na naučnim osnovama i na taj način treba simbolično zaključiti ovo tragično poglavlje istorije našeg grada. Zločin ostaje zločin i posle 70 godina i treba ga osuditi. Samo jednoznačna osuda ovih zločina može voditi ka pravom i iskrenom pomirenju.

Stevan Mačković

Subotica u još hladnijim danima (Civilne žrtve među bunjevačkim Hrvatima nakon oslobođenja 1944-1946)

Uvod

O stradanjima civila u Vojvodini u periodu nakon oslobođenja i ulaska partizanskih i ruskih vojnih jedinica pisano je relativno mnogo. Ogromna većina te literature je na mađarskom jeziku i obrađuje u prvom redu mađarske žrtve. Najčešće je u fokusu bilo pitanje utvrđivanja ukupnog broja žrtava na široj teritoriji, Vojvodine, Bačke ili pojedinih naselja. Tako je i problematika subotičkih žrtava u njima obrađivana u sklopu širih sagledavanja.

U zadnjem periodu sazrijevala je i povoljnija politička i društvena klima koja je nakon pola stoljeća dozvoljavala da se te tamne stranice povijesti istražuju i učine dostupnim široj javnosti. O snaženju takvih političkih stremljenja svjedoče i akti izvršnih vlasti usmjerenih u tom pravcu. Tako je 2001. godine Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine formirala *Anketni odbor za istraživanje istine o događajima u Vojvodini od 1941. do 1945.* kome je za cilj postavljeno stvaranje popisa stradalih.⁴³ Slično tome, 2009. godine Vlada Republike Srbije donijela je odluku o osnivanju *Državne komisije za pronalaženje i obeležavanje svih tajnih grobnica u kojima se nalaze posmrtni ostaci streljanih posle oslobođenja 1944.* Kao plod takvih nastojanja su nastale i rasle baze podataka o stradalim licima.⁴⁴ Posebno se svojim aktivnostima i rezultatima značajnom pokazala *Međuakademijska komisija za istraživanje žrtava 1941-1948.* koja je formirana na inicijativu mađarskih stranaka iz Vojvodine.⁴⁵ Ona je istodobno plod dobre suradnje dvije države, Srbije i Mađarske koje su odredile u okvirima svojih akademija znanosti posebne timove istraživača da se temeljito bave tom te-

---

⁴³ http://adattar.vmmi.org/fejzetek/1346/11_na_putu_istine.pdf . (sa sajta skinuto lipnja 2014.) Tibor Pal, Na putu istine. O radu pokrajinskog Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u period od 1941. do 1948. godine.; <http://maticarproslosti.files.wordpress.com/2013/01/11711-mirkovic.pdf>. (sa sajta skinuto lipnja 2014) Jovan Mirković, Žrtve Vojvodine u Drugome svetskom ratu prema do sada obrađenim podacima Anketnog odbora Skupštine Automne pokrajine Vojvodine

⁴⁴ Jovan Mirković, Žrtve Vojvodine u Drugome svetskom ratu prema do sada obrađenim podacima Anketnog odbora. Skupštine Automne pokrajine Vojvodine. <http://maticarproslosti.files.wordpress.com/2013/01/11711-mirkovic.pdf>; <http://www.komisija1944.mpravde.gov.rs/lt/articles/o-nama/>(sa sajta skinuto lipnja 2014)

⁴⁵ Autor ovoga teksta jedan je arhivista uključenih kao sradnici u taj projekat. <http://vojvodinakom1941.org.rs/lt/articles/o-nama/saradnici/> (sa sajta skinuto lipnja 2014)

mom⁴⁶. Ova *Međuakademijska komisija* koje je započela s radom 2011., ima svoj zvaničan sajt, internet prezentaciju⁴⁷. Tamo su navedena ne samo imena žrtava nego i podaci, datum rođenja, zanimanje itd. svih stradalih ljudi, svih nevinih žrtava bez obzira na nacionalnu pripadnost. U toj bazi podataka trenutačno (prosinac 2013.) ima 80 723 lica.

O žrtvama sa teritorije Subotice postoji i objavljena knjiga *Imenik žrtava Drugog svetskog rata na području subotičke opštine*⁴⁸, gdje su autori poimence naveli sve žrtve do kojih su došli u svojim istraživanjima, od početka rata do 1945. godine. Pobrajano je ukupno 7032 lica. Tema o civilnim žrtvama toga perioda među bunjevačkim Hrvatima je gotovo u potpunosti neistražena⁴⁹. U skupnim podacima autora Jovana Mirkovića⁵⁰ o žrtvama u period 1941-1945., za teritoriju Bačke i Baranje navodi se da samo 43 stradala Hrvata i 165 Bunjevaca!

O izvorima

Popisa streljanih od strane OZNE nema sačuvanih u našem Arhivu. Kao sekundarni izvori može da posluži sudska građa u slučajevima proglašavanja lica umrlim, no razumljivo je da se nisu naslednici u svim slučajevima stradanja obraćali sudskim organima, nego samo u onim ako je trebalo rješavati imovinska pitanja.

Доказивање смрти Војнића Стипана

Војнић Тупић Стипан, из Суботице, рођен 31 јула 1898 године од родитеља д-р Војнића Тупића Жељка и Војнић Хајду Терезије, однесен је из свога стана 12 новембра 1944 године и од тога доба нема о њему никаквих вести.

Позива се нестали као и сви који било шта знају о животу несталог да то пријаве Суду или постављеном скрбнику д-р Папу Људевиту, адвокату из Суботице, у року од 30 дана рачунајући од дана објављивања овог огласа у „Службеном листу Војводине“, јер ће се по протеклу овог рока донети одлука о проглашењу смрти.

Срески суд у Суботици, број Вп. 586-47, од 14 јуна 1947 године. 3911

Službeni list Vojvodine, br.13/1947

Vajdaság Hivatalos Lapja, 1947/13

⁴⁶ <http://keskenyut.hu/news/489/20101215szerbjelnts.pdf> (sa sajta skinuto lipnja 2014)

⁴⁷ [http://vojvodinakom1941.org.rs/lt/\(sa sajta skinuto lipnja 2014\)](http://vojvodinakom1941.org.rs/lt/(sa sajta skinuto lipnja 2014))

⁴⁸ Mirko Grlica, dr. Antal Hegediš. Milan Dubajić, Lazar Merković, *Imenik žrtava Drugog svetskog rata na području subotičke opštine*, Subotica, 2000.

⁴⁹ Povodom toga dr. sc. Zvonimir Šeparović je izjavio: „S tim u svezi naša su iskustva gotovo nepostojeća. Do sada nismo imali ni jedno pisano istraživanje o žrtvama među vojvodanskim Hrvatima. Neka i ovaj naš razgovor bude poticaj da nam se jave preživjeli ili oni koji imaju saznanja o zločinima, bilo u vlastitoj obitelji ili općenito na prostoru Vojvodine.“ *Hrvatske novine* br. 4, 12 studeni 2013, Intervju: dr. sc. Zvonimir Šeparović, predsjednik Hrvatskog žrtvoslovnog društva, str. 12

⁵⁰ Jovan Mirković, *Žrtve Vojvodine u Drugome svetskom ratu prema do sada obrađenim podacima Anketnog odbora Skupštine Automne pokrajine Vojvodine*, str. 229. <http://maticarproslosti.files.wordpress.com/2013/01/11711-mirkovic.pdf> (sa sajta skinuto lipnja 2014)

Slično je i sa građom koja svjedoči o oduzimanju imovine, konfiskaciji, gdje su i od nestalih (ubijenih) lica sprovodili takav postupak, oduzimali nepokretnosti, te se u nekim slučajevima nalaze podaci o načinu stradanja.

Oslobođenje

Subotica je oslobođena sedam mjeseci prije kraja rata. U skladu s razvojem na bojišnici, napredovanjem Crvene armije iz Banata u Bačku, okupacione snage zajedno sa dijelom činovništva u gradu se od početka listopada 1944. godine pripremaju za evakuiranje i povlačenje. Jedinice Crvene armije stigle su pred Suboticu 8. listopada u 6 popodne, i zapele sve prilazne puteve. U jednoj kući, na kraju Malog Bajmoka, Rusi su smjestili svoj štab. Sutradan 9. listopada, do njih su stigli pripadnici subotičkog partizanskog odreda predvođeni komadantom Jovanom Mikićem Spartakom. Glavnina okupacionih snaga napušta vlakom Suboticu, a partizani i crvenoarmejci 10. listopada zauzimaju glavni kolodvor uz poginule i na njihovoj strani, Jovana Mikić Spartaka, Tivadara Felegija i četiri crvenoarmejca. No, već toga dana bilo je žrtava i među civilima. Tako je na pr. slučajno pogođena Katica Letić, a bilo je žrtava čak i među bolesnicima iz Bolnice, ubijen je pacijent koji je toga dana *u donjem rublju* pobjegao sa lečenja u živčanom odjelu.⁵¹ Sa oslobađanjem Subotice završena je samo jedna etapa rata. Sam završetak ratnih sukoba je bio još daleko. I na ovom području ratni pobjednici demonstriraće dalje snagu svoga oružja, ali ovoga puta samo na zatečenim civilima.

Nova narodna vlast ***(Vojna uprava, Komisija za utvrđivanje zločina)***

Narodnooslobodilački odbor u Subotici (NOO), kao karakterističan revolucionarni organ narodne vlasti, formiran je još prije promjene vlasti, i djelovao je prvo u ilegali. Već prvoga dana po oslobođenju 11.11.1944. godine u svečanoj vijećnici Gradske kuće održana je njegova sjednica. Tom prilikom je na mjesto gradonačelnika izabran Lajčo Jaramazović, koji će od 20. listopada nastaviti da vodi to tijelo ali kao predsjednik NOO Subotica. Ubrzo će ovaj civilni organ vlasti pasti u drugi plan i zadržati samo savjetodavnu ulogu odnosno izvršavati naredbe i uputstva vojnih organa. Jugoslavensko vojno, političko vodstvo, među kojima i vojvodanski komunisti, sudili su tako da su novi organi vlasti u novoosvojenim, mnogonacionalnim regijama Vojvodine preslabi, zato su predložili uvođenje vojne uprave na teritoriji Bačke, Banata i

---

⁵¹ Riječ je o Lovasi Nesto Luki rođenom 1899.

Baranje (uredbu je vrhovni komandant Josip Broz Tito potpisao 17. oktobra 1944.), što je bez sumnje značilo militarizaciju vlasti...⁵² Tako je došlo do formiranja Vojne uprave na teritoriji Banata, Bačke i Baranje, a koja je ukinuta 27. siječnja 1945. godine, s tim da je naredba stupila na snagu 15. veljače 1945. godine. Tako i u Subotici u ruke Vojne uprave prelazi sva izvršna i sudska vlast.

Na čelo Vojne uprave je bio postavljen general-major Ivan Rukavina, koji je direktno bio odgovoran Vrhovnom komandantu, maršalu Titu. Vojna oblast za Bačku i Baranju bila je podjeljena na pet komandi područja, jednu je činila teritorija sreza Subotice sa okolnim naseljima. Ona se dijelila na Komande mjesta, Subotice, Bačke Topole i Sente. Sve mjesne oružane straže od tada su nosile naziv Narodne straže i nastavile da djeluju u okvirima Vojne uprave i pod njenom komandom. Na čelu Komande gradske narodne straže Subotica nalazio se Lajčo Klein.

Sudsko tijelo koje pokrivalo ovu teritoriju bio je Vojni sud vojne oblasti za Vojvodinu J.A., za komandu subotičkog područja.⁵³ U njegovom vijeću sudili su kapetan Jovan Njaradi ili Mladen Batak, kao predjedavajući te borci Branko Ostojić i Rade Drakulić dok je sudski isljednik bio Uroš Župunski.

Kao i u drugim evropskim državama, ovdje je, zbog nedela izvršenih u toku rata, javno kolektivno izrečena krivica Nemaca, dok su Mađari u zvaničnim govorima dobili od ovog blažu ocenu (svi Mađari nisu mogli odgovarati za Salašijeva i Hortijeva dela), iako je prvih meseci dominiralo mišljenje o neophodnosti odmazde prema Mađarima, i to u duhu sentence Za sve ćemo vam naplatiti, kao i mišljenje o njihovoj kolektivnoj odgovornosti.⁵⁴

U istoriji Mađara Delvideka najtragičnija su bila bezrazložna pogubljenja izvršena nakon promene imperije, masovna ubistva i još hladniji dani, nakon kojih nije sledila zvanična istraga nego višedecenijska, politički naređena ćutnja. Istoriografija ovog pitanja je veoma interesantna, jer ono predstavlja tipičan primer za to, na koji način jedna vlast eufemizira svoja zlodela.⁵⁵

Cilj odmazde koje je dovela do masovnih komunističkih zločina bilo je uništavanje svih mogućih i potencijalnih neprijatelja u poslednjoj fazi rata, istiskavanje političkih protivnika iz vlasti, odnosno učvršćivanje novih, slabih državnih organa psihologijom straha.

U tom periodu vršena su pojedinačna i skupna ubojstva i smaknuća, dolazilo je do smrti u koncentracijskim logorima, izgladnjivanja, deportacije, mučenja, odvođenja na prisilni rad i drugih oblika masovnog fizičkog i psihičkog terora; bilo je progona na etničkoj i vjerskoj osnovi...

⁵² Enikő A. Sajti, Partizanska odmazda protiv Mađara u Vojvodini: rezultati i upitnici istoriografije, *Imperiumváltás a Vajdaságban 1944. Promena imperije u Vojvodini 1944*, (ur. Karol Biernacki, István Fodor), Szeged-Zenta, 2010, str. 36.

⁵³ Vojni sud je nastavio da djeluje i nakon ukidanja vojne uprave po Uredbi o Vojnim sudovima iz 1945.

⁵⁴ http://adattar.vmmi.org/fejzetek/1423/05_jugoslavija_za_vreme_tita.pdf, str. 247 (sa sajta skinuto lipnja 2014)

⁵⁵ http://adattar.vmmi.org/fejzetek/1423/05_jugoslavija_za_vreme_tita.pdf, str. 249 (sa sajta skinuto lipnja 2014)

Represija uključuje smaknuća, zatvorske kazne, protjerivanja, oduzimanje imovine, zabranu političkog djelovanja i društvenu marginalizaciju razoružanog neprijatelja, te političkih protivnika. Imala je nekoliko bitnih uzroka koji se međusobno isprepliću: pobjedu u ratu, izgradnju i obranu države i nacija te socijalističku revoluciju. Drugim riječima, rat je bio glavni uzrok odmazde i osvjete ratnih pobjednika. Po uvođenju Vojne uprave, na čelu Komande Područja Subotica nalazio se Borislav Štrbački. Zemjenik mu je bio Boško Grujić, komesar Eugen Njaradi. Na čelu Komande mjesta Subotica nalazio se komadant Danilo Kravić, a njegov zemjenik je bio Matija Poljaković dok je komesarsku dužnost obavljao Blaško Stražarković.

Prostorije se našla u tzv. Žutoj kući. Tamo su na ispitivanje dovodili uhapšena lica.

Paralelno sa učvršćivanjem novih vlasti, odvijao se i proces promjene imovinsko pravne strukture društva, sekvestracije, eksproprijacije, konfiskacije i drugih mjera, kojima je oduzimana nepokretna imovina Nijemcima, ratnim zločincima i pobjeglim licima, t.j. svim državnim neprijateljima i ona stavljana pod državnu upravu. U Subotici u prvim danima nakon oslobođenja, lagano se uspostavlja režim svakodnevnog života. Vlastima su u tom pogledu bila važna pitanja usmjerena na ishranu i snabdijevanje stanovništva. Ali u to doba dešava se i val još hladnijih dana. On u Subotici traje od ulaska oslobodilaca, a najžešći je od kraja listopada do kraja godine, kada strada najveći broj osumnjičenih civila, *ratnih zločinaca*. Jedna od lokacija na kojoj su vršene egzekucije, streljanja bila je između senčanskog groblja i bivše Mačkovićeve ciglane.⁵⁶ Usmrćene žrtve su polagane u masovne grobnice. Osumnjičena lica su privođena, odvođena na saslušavanje. Najčešće se to dešavalo u noćnim satima. Nisu sva streljana nakon toga. Lica odvođena u Suboticu ispitivana su i u zgradi tadašnjeg Sreskog suda. Više dokumenata upućuje i na to da su u mnogim slučajevima preki vojni sudovi tek nakon pogubljenja, na izričito uputstvo iz centra, kreirali presude, koje su upućivale na ratne zločine koje su pogubljeni počinili. Uredbe, zakoni iz tog vremena omogućavali su da je ratnim zločincem, neprijateljem naroda, neko mogao biti proglašen i na osnovu usmene prijave, a predočenje dokaza o tome naročito krajem 1944. se moglo zanemarivati. Mjesta njihovog sakupljanja bile su i kasarne, konjička i artiljerijska, na Palićkom putu.⁵⁷ Mnogobrojni su slučajevi da su uhapšeni od bolesti preminuli u tim uvjetima. U Bajmoku je velika racija izvedena 2.11.1944. godine, i u njoj su uhapšeni mnogi sumnjivci, u prvom redu preostali Nijemci.⁵⁸ Uhapšene Žedničane (3.11.1944.) zatvarali su u Bajmočkoj školi. Neki od njih su prošli ispitivanja te se vratili kućama, a neki ne!

---

⁵⁶ Na tom mestu je 1994. postavljen spomenik Ptica slomljenih krila u znak sjećanja na pogubljene civile. Spomenik je studenog 2013. ukraden.

⁵⁷ Takav put je imao i poput Sama Martina koji je tamo proveo 3 tjedna a zatim nestao, odnosno likvidiran. POAS, F:278. R. 979/1958.

⁵⁸ Ogromna većina muškaraca dijelom praćena svojim obiteljima izbjegla je i povukla se prema zapadu, tako da su oslobodioci zatekli pretežno samo starce, žene i djecu.

U cilju prikupljanja podataka o zločinima u prethodnom periodu i u Subotici se formira Posebno povjerenstvo. Za teritorije Bačke Topole i Sente formirane su posebne mesne komisije. U Subotici je djelovao Odbor mesnog povereništva za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača⁵⁹ kao i ekspozitura Anketne komisije pri Komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. Kao isljednici koji su obavljali saslušanja javljaju se odvjetnik

Da je Komisijama za prikupljanje podataka o zločinima bilo izuzetno teško da dođu do točnih podataka svjedoči nam i cirkular Predsedništva GNOO Vojvodine od 21.3.1945. u kome se kaže: ...događa sa da razni neprijateljski elementi ili pojedinci iz lične mržnje daju netačne podatke o izvesnom događaju ili ličnosti.⁶⁰ Obiteljima kojima se u tim još hladnijim danima bližnji nisu vratili, moralo je biti jasno da su oni odabrani da bi platili cijenu osвете pobijednika prema poraženima, i time na njima ostavili neizbrisive tragove krivnje, nemoći, straha i užasa. Nedostatak validnih dokumenata o njihovom kažnjavanju streljanjem posljedica je ratnog stanja⁶¹ kojim se pravdalo takvo djelovanje.

Zlodjela činjena od ulaska mađarskih trupa, dolazila su na naplatu. Uočljiva je snažna linija obračuna na nacionalnoj i ideološkoj liniji. Kao što su se na najžešćem udaru 1941. našli Srbi, kolonisti, tako u novoj situaciji oni vraćaju dugove i prednjače po broju prijava. Naravno, i kod Bunjevac Hrvata bilo je primjera da su zdušno prihvatili Mađare kao oslobodioce, pa su se tako neki, malobrojni, aktivno uključivali u njihov okupacioni sustav, čineći razna zlodjela, a neki drugi potpuno asimilovali i pomađarivali svoja imena. Prijave, odmazda, kazne, likvidacije nisu zaobišli ni njih.

Odmazda (Vae victis)

Od prvih dana nove vlasti, njemačko i mađarsko stanovništvo bilo je izloženo masovnim ubistvima, zlostavljanjima, hapšenjima, silovanjima i pljački. Nakon tog prvog udara odmazde, vlast pazila na to da ona ne postane destabilizirajući činilac. Sam

⁵⁹ Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini (u daljem tekstu Komisija) osnovana je na sednici GNOOV-a održanoj 10-13.03.1944. godine i pripadala je resoru prosvete i propagande unutar GNOOV-a. Pravilnik o radu je donet 6.05.1944. godine. Prezidijum Narodne skupštine FNJR je 14.04. 1948. godine doneo Ukaz o ukidanju Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Shodno tome prestala je sa radom i Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. Komisija je imala zadatak da sakuplja podatke o zločinima, ubistvima, paležima, pljačkama, silovanju; o odvedenima u logore i zatvore; vodila je spiskove o licima odgovornim za krivična dela, o njihovom zvanju u vojsci ili u civilnoj službi, bili oni Nijemci, Mađari, Hrvati, Srbi ili pripadnici drugih naroda. Prema prikupljenim podacima utvrđene su vrste zločina.

⁶⁰ POAS, F:483. II 32/1945

⁶¹ Formulacije koje se javljaju u dokumentima: nestao u završnim operacijama,

Tito je plasirao rigidan stav o odmazdi: ona nije bila uperena protiv jednog naroda ili narodnosti, nego protiv svih onih koji su, po filozofiji pobjednika, bili kolaboranti i, po njegovoj oceni, predstavljali opasnost za uređenje novog društvenog i političkog sistema. Odmazdu su definitivno sprovodile jedinice za zaštitu države, odnosno OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda)⁶², ali su u njoj učestvovala i regularne partizanske i ruske jedinice. U ogromnom broju slučajeva riječ je bila o ubistvima bez presude.

U sustavu organiziranja vlasti i rješavanja problema naseljenih za vrijeme rata kao i domaćih Njemaca folksdojčera prišlo se formiranju logora te se oni uspostvljavaju i na području subotičke opštine. Logor za sekeljske Mađare nalazio se u zgradi Uboškog doma pored gradske bolnice⁶³. Nijemce koji su se još zatekli u danima nakon oslobođenja ulogorisali su u Sekiću, ili slali u druge logore po Vojvodini.⁶⁴

Žrtve

U literaturi o Subotici u Drugome svjetskom ratu i poraću, među istraživačima nema znatnijih razilaženja, ali postoje ozbiljne dvojbe oko broja stradalih i žrtava prema nacionalnoj/etničkoj i ideološkoj/vojnoj pripadnosti, kao i prema mjestu i okolnosti smrti odnosno počinitelju.

Kriterij za određivanje nacionalne pripadnosti je osjetljivo pitanje. U Hrvate su ubrojani oni koje sam izvor tako navodi, ili ako se na drugi način to nepobitno može utvrditi, ali i onda ostaje procenat onih stradalih lica kod kojih to nije moguće sa sigurnošću utvrditi. Čest slučaj je da su u nekim ranijim evidencijama svrstavani u Mađare. To se vidi na pr. Mate Marjanović, rođen u Subotici 1904., bez podataka o roditeljima, stradao - likvidiran u jesen 1944., koje je nacionalnosti?⁶⁵ Poseban je slučaj kod lica koja su mađarizirala imena, poput liječnika dr. Krmpotić/Kocsándi/ Daniela.⁶⁶ On je prekinuo sa liječničkom praksom još 1929. ali se po ulasku mađarskih

---

⁶² OZNA je osnovana još rujna 1943. godine, i to u okviru Vrhovne komande. Njen cilj je bio stvaranje obavještajne mreže za otkrivanje špijuna i petokolonaša. Vodio ju je Aleksandar Ranković. Ova organizacija je bila prethodnica UDB-e.

⁶³ POAS, F:166.26.3 1a. Preko puta Bolnice u bivšem Uboškom domu nalazio se Logor za doseljene sekeljske Mađare.

⁶⁴ Vidi: Stevan Mačković, Logor za Nemce u Sekiću, Istina, na primeru Sekića, Die Wahrheit am Beispiel von Sekitsch, Az igazság Szikics példáján, Novi Sad 2007, str. 53-132.

⁶⁵ Njegovo ime navodi se u literaturi: Dr. Bogner István és Sinkovics Ferenc, Memento 1944-1994, Subotica 2003, str. 37; Mézáros Sándor, Holttá nyilvánítva, Budapest 1995, str. 46; odnosno na sajtu <http://vojvodinakom1941.org.rs/lt/okrug/01/80438/7927.htm>

⁶⁶ Njegovo se ime našlo na iskazu liječnika koji su napustili grad zajedno s mađarskom vojskom. Nabrojani su još: dr. Deker Andrija, dr. Revfy Lajoš, dr. Balog Pavle, dr. Fekete Laslo, dr. Šinković Mačaš, dr. Kostolanji Arpad. POAS, F:166.27.12

trupa aktivirao i obavljao funkciju gradskog liječnika, odnosno liječnika zatvora u tzv. Žutoj kući. I protiv njega je bilo podnošenih prijava, tako ga Radoje Blagotić, pukovnik u penziji optužio da je ga je našao nepoznatom supstancom kada je bio pritvoren⁶⁷ a Ilija Šibalić optužuje da predvodio mađarske vojnike koji su opljačkali tvornicu kruha.⁶⁸

Načini stradanja

Formulacije koje se sreću u sudskim izvorima⁶⁹, poput *odveden iz svoga stana, nestao za vreme ratnih operacije u ovim krajevima*, značile su za ta lica sigurnu smrt.

Ja sam lično poznavala nestalog jer sam počev od 1943 godine stanovale kod njih. Znam da je 11 novembra 1944 godine došlo nekoliko neozvučenih pripadnika NOP-a i ako pomodi odveli nestalog. To je bilo odmah posle oslobođenja Sub tice od tog vremena nisam ništa čula o njemu niti se on vratio kući niti kome javio.

POAS, F:278. R. 1146/1954

Szabadkai Történelmi Levéltár R.1146/1954

Pogibije nakon oslobođenja bile su žrtve i od bombardovanja. Tako je na pr. 18.1.1945. stradala Vojnić Zelić rođ. Budimčević Kristina, domaćica, kćer Ivana, r.1860. Subotica, Hrvatica⁷⁰.

GINULO SE NESRETNIM SLUČAJEM. Tako je na pr. 10. listopada 1944. nastradala Letić Katica. O tom slučaju saznajemo iz prijave koju Socijalnom odeljenju grada Subotice podnosi njen otac Antun (stanovali su u Palmotićevoj 86) u cilju dobijanja pomoći. Dana 10.10.1944. godine prilikom ulaska trupa N.O.V. u Suboticu zajedno sa ruskim partizanskim četama ubili su mi kćerku po imenu Letić Katicu staru 16 godina i to baš kod apoteke Nikolajević na čošku Zagrebačke ulice, a to iz razloga, što su tamo stajali nemački vojnici, pa se jedan njemački vojnik sakrio iza leđa moje kćerke tako, da ga ruski partizani nisu pogodili, nego moju kćerku.

Bilo je i slučajeva koji nisu do kraja razjašnjeni. Janja Antunović je 7.9.1946. poslala grupom hodočasnika u Bačkaljmaš na proslavu Male Gospojine odakle se nije nikada vratila. Saslušani svjedoci 1958. godine, u postupku proglašenja Janje umrlom, nisu mogli da pojašne detalje oko njenog nestanka.⁷¹

⁶⁷ POAS, F:176.19.1039

⁶⁸ POAS, F:176.19.941

⁶⁹ U slučajevima proglašavanja lica umrlim, stranke su se obraćale radi pokretanja postupka, saslušavani su svjedoci, donošena je odluka. Okoštale birokratske fraze odveden iz svoga stana, nestao za vreme ratnih operacije u ovim krajevima, su bile uobičajene.

⁷⁰ POAS, Arhiv Jugoslavije, F:179.619. 65. 1.

⁷¹ POAS, F:278 R. 228/1958

Zaključak

Viktimologija generalno na ovim prostorima nije disciplina koja ima dobar status ni u naučnoj ni u široj javnosti. Ni stanje u Subotici, koja se dosadašnjim postignućima⁷² ipak izdvaja, nije idealno. U ovom uratku se po prvi put od svih nasilno stradalih civila nakon oslobođenja sagledavaju podaci o onima koji su hrvatske nacionalnosti. Time se pokušalo doći do specifičnog uvida u postupanje novih vlasti, koje u svojem obračunu sa narodnim neprijateljima u Subotici, oštricu okreće u prvom redu prema Nijemcima i Mađarima, pa tek nakon toga i svima ostalim. U tim postupanjima ideološko-klasni fokus je dominirao, no ni nacionalni nije bio zanemarljiv. Došlo se do podatka da je vlast u suradnji sa prijavljivačima, kaznila smrću 117 lica⁷³ hrvatske nacionalnosti. Od toga broja samo je troje bilo osuđeno sudskim presudama. Za sve ostale dovoljno je bilo to što su optuženi.

Samo uz otvaranje ove teme uz dalje i dublje istraživačke napore, kako na pronalaganju, odnosno prikupljanju izvora, na pr. fonda BIA u Arhivu Srbije, ali isto tako i onih usmenih, t.j. kazivanja srodnika žrtava, a zatim njihovu obradu, može se očekivati napredak i njeno potpunije sagledavanje.

Skraćenice:

AS – Arhiv Srbije

AV – Arhiv Vojvodine

BIA – Bezbednosno informativna agencija

NOVJ – Narodno-oslobodilačka vojska Jugoslavije

MOF – Mađarske oružane formacije

POAS – Povijesni Arhiv Subotica

---

⁷² U prvom redu misli se na Imenik, ali i drugu literaturu gdje se poimence navode žrtve.

⁷³ To je rezultat na osnovu dosadašnjih saznanja i uvida u pristupačne izvore. Buduća istraživanja i prikupljanje drugih pa i usmenih izvora mogu da promijene tu brojku.

Dr. Bogner István

Összefoglaló

A szerző, STEVAN MAČKOVIĆ, levéltári tanácsos, a Szabadkai Történelmi Levéltár igazgatója horvát nyelven foglalja össze Szabadka gyásznapijait 1944 és 1946 között, amelyet megjelentetett a horvát nyelvű Szabadkai Tudományos Kutatások évkönyvében (GODIŠNJAK 2013: 109 – 132).⁷⁴ Nagyon tárgyilagosan írja le az eseményeket pontos és levéltári adatok alapján és azok ellenőrzési lehetőségeivel. Sok esetben hivatkozik azokra a magyar nyelvű írásokra, amelyekre ez a kiadás a „*Memento 70*” is támaszkodik. A történelmi események nézőpontbeli megítélése szempontjából a szerző az 1941-től 1944-ig terjedő időszakot „megszállás”-nak nevezi és az azt követő korszakot pedig „felszabadulás”-nak.⁷⁵ De a Szerző – ugyancsak tárgyilagosan – megjegyzi: „*U ogromnom broju slučajeva riječ je bila o ubistvima bez presude. [= Az esetek hatalmas számában ítélet nélküli gyilkosságokról volt szó.]*” Továbbá: „[...] *u mnogim slučajevima preki vojni sudovi tek nakon pogubljenja, na izričito uputstvo iz centra, kreirali presude, koje su upućivale na ratne zločine koje su pogubljeni počinili. Uredbe, zakoni iz tog vremena omogućavali su da je ratnim zločincem, neprijateljem naroda, neko mogao biti proglašen i na osnovu usmene prijave, a predocenje dokaza o tome naročito krajem 1944. se moglo zanemarivati. [= [...] sok esetben az illetékes katonai bíróságok már a kivégzések után, központi utasításra, kreáltak ítéleteket, amelyek háborús bűntettekre utaltak, amit állítólag a kivégzettek elkövettek. Az akkori rendeletek és törvények lehetővé tették azt, hogy csupán szóbeli bejelentés alapján valakit háborús bűnösnek, avagy a nép ellenségének nyilváníthassanak, de a bizonyítékok felmutatását mellőzni lehetett az 1944-es év végén.]*”

Mindebből egyértelműen kiderül, hogy ez a felszabadulás nem csak a háborús bűnösök – mert sajnos voltak ilyenek is (a szerző kutatásai eredményei alapján 25 név szerepelt ezen a listán) – megbüntetését hozta magával, hanem a magyar, a német, a szerb és a horvát lakosság számtalan ártatlan áldozatát is! Az eredeti tanulmány végén szerepel a horvát áldozatok pontos levéltári adatokkal ellátott névsora és ez a gyászos névsor a 117. számmal végződik, de az áldozatok közül csupán három személyt végeztek ki bírósági ítélet alapján!⁷⁶

⁷⁴ Az itt megjelentetett írás az említett tanulmány a kérésünkre (a szerző által) készített rövidített változat.

⁷⁵ Ezt a kifejezést használja Mészáros Sándor is (Mészáros 1995: 40).

⁷⁶ Ebből a névsorból egészítjük ki az 1944-45. évi megtorlás áldozatainak névsora fejezetben az áldozatok jegyzékét a forrás megjelölésével.

Dr. Hornyák Árpád⁷⁷

A Magyar – Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság célkitűzései és eredményei, 2009–2014

2009 decemberében Boris Tadić szerb elnök magyarországi hivatalos látogatása alkalmával merült fel Sólyom Lászlónak, a Magyar Köztársaság elnökének, és a szerb elnök közös kezdeményezésére egy, a Magyar és a Szerb Tudományos Akadémiák együttműködésén alapuló, azok által intézményesített tudományos vegyes bizottság létrehozásának gondolata. Egy év elteltével, 2010 decemberében alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia közötti történeti múltfeltárás bizottsága, amely kidolgozta azt a kutatási programot, amely alapján a két nemzet és nép közötti megbékélést legnagyobb mértékben hátráltató vitás pontokat, az 1941-1944/45 közötti atrocitásokban bővelkedő időszakot szakmailag megalapozottan, tudományosan és a teljesség igényével lehet feltárni.

A magyar részről Glatz Ferenc akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia volt elnöke és szerb részről Vojislav Stanovčić akadémikus, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Társadalomtudományi Osztályának elnöke által vezetett, a paritáson alapuló bizottság komoly szervező és lobbiszerű tevékenységet folytatott, és folytat, annak érdekében, hogy a mindkét állam politikai vezetése részéről biztosított elvi szintű támogatás a gyakorlati munkához szükséges források formájában is megjelenjen. Mind a magyar, mind a szerb tagozat elnöke nagy hangsúlyt helyezett a Bizottság munkájának sikeres és hatékony elvégzéséhez szükséges feltételek megteremtésében. Ebbéli tevékenysége is sikeresnek tekinthető, hiszen a három év alatt sikerült megfelelő mértékű anyagi támogatást előteremteni a kutatások folytatásához, még ha időnként voltak is kisebb fennakadások. A levéltári kutatások több szinten zajlottak és zajlanak. Az egyik szintet képezi a hazai egyházi és állami levéltárak iratanyagának kutatása. (Magyar Országos Levéltár, Politikatörténeti Intézet Levéltára, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Esztergomi Prímási Levéltár, Bács-Kiskun Megyei Levéltár.) A másik szintjét a szerbiai regionális (Újvidék, Sremska Mitrovica, Zenta, Fehértemplom, Kikinda, Pancsova, Nagybecskerek, Szabadka, Zombor, illetve a tartományi (Arhiv Vojvodine) és a köztársasági levéltárak, az első és második Jugoszlávia

---

⁷⁷ Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság Magyar Tagozatának titkára

történetére vonatkozó forrásokat őrző Arhiv Jugoslavije, a külügyminisztériumi levéltár (Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije), a katonai levéltár (Vojni arhiv Srbije), illetve a második világháború utáni Jugoszlávia első emberének, Titónak személyes irattára (Arhiva Josipa Broza Tita) képezi. E levéltárakban több ezer irat-folyóméternyi dokumentum tartalmaz adatokat, sokszor csak adat morzsákat az 1944/45-ös délvidéki vérengzésekről, többnyire természetesen csak áttételesen. Ennek a hatalmas iratmennyiségnek a szisztematikus áttekintésére került sor az eltelt esztendőkből magyarországi és szerbiai kutatók, történészek és levéltárosok bevonásával. A levéltári feltáró munkálatokkal párhuzamosan kiterjedt *oral history*-s gyűjtés is folyt, amelynek során a még élő szemtanúk, atrocitások elszenvedői visszaemlékezései kerültek begyűjtésre, rögzítésre. Az elért eredményeket a Bizottság igyekezett minél szélesebb körben megosztani a közvéleménnyel. A szakmai közvélemény tájékoztatására konferenciákat szervezett, illetve támogatott és tanulmánykötetet jelentetett meg az azokon elhangzott előadások anyagából, a szélesebb közvéleményt pedig a médiában való gyakori részvétellel igyekezett informálni a kutatások pillanatnyi állásáról. A kutatások során feltárt adatok digitalizálása, őrzése és kezelése a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben történik, ahol egyebek mellett hagyatékok, korábbi kutatási eredmények digitalizálása is folyik.

2014 januárjától a Bizottság magyar tagozata élén Kocsis Károly akadémikus tölti be az elnöki tiszteket, aki elődjéhez hasonlóan nagy hangsúlyt fektet a működéshez, a kutatómunka zavartalan végzéséhez szükséges feltételek megteremtésére, és a szerb tagozattal való szoros együttműködésre. A megalakulása óta eltelt bő három év alatt a Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság a megalakulásakor elfogadott programnak megfelelően, és annak szellemiségében, amelyet a kezdeményező magyar és szerb elnökök előirányoztak, kitartó munkával jelentős mértékben megvalósította a kitűzött célokat. A tényleges kutatómunka, az áldozatok beazonosítása és tényleges összeírása a végéhez közeledik. Természetesen mindig bukkanhatnak elő újabb adatok, egy ilyen kutatás soha nem ér véget, de az új adatok csak finomítják a fő megállapításokat és eredményeket.

Ezzel a Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság lényegében teljesítette azt az elsődleges célkitűzést, amelynek elvégzésére megalakításának kezdeményezői létrehozták. A feladat most ezen hatalmas adatbázis megfelelő tudományos módszerekkel alapuló kielemezése, egy-egy település módszeres feldolgozása, esettanulmányok elkészítése, amelyhez a Bizottság kész az kutatók részére szakmai segítséget nyújtani, s amelyhez a szükséges útmutatást, a közösen elfogadott szakmai alapelvek alapján szintén kidolgozta.

A síaszkos megfigyelő az 1994-es megemlékezésen